

ojczyznę naszą bisurman, nie wiedzący krzyża świętego, nie tylko domy ich spustoszył, żony i dzieci w niewolę zabrał, z dobytków obnażył, ale też ze wszystkich praw i dowodów oryginalnych od najaśniejszych pradziadów naszych, jako nam namienili Kazimierzów Wielkiego i Czwartego, królów polskich, na te z uroczesko Wołkowyja konferowanych i łaskawie danych, wyniszczył w tym żądaniu i mierze (?) ich zadosyć czyniąc, a bardziej mając wzgląd na wierne zasługi ich rycerstwu naszemu wiadome, stanujemy i utwierdzamy niniejszym powtór(n)ym dowodem naszym, który pierwszych powagą bydz ma i też uroczysko Wołkowyją wyrażonym Wołkowyńskim i sukcesorom ich niewruszenie (?) przy jednomyślności Rzeczy Pospolitej dajemy, darujemy i wiecznemy czasy zapisujemy, jako też spokojnie posiadowanie i używanie tych dobr im i sukcesorom ich niniejszym zapisem załecamy i pozwalamy puty, puki ich imienia a władzy królestwa i rycerstwa naszego wystanie przy ubezpieczeniu wszelkim i całej wolności, a ten dowód prawa im służącego przyszłym sukcesorom naszym przy stałości zwykłej mieć załecamy i to co czyniemy jest dzieło nasze jawnie wszystkim uczynione i na widok wydane dla zufałości zaś obywatelów polskich ręką naszą podpisane do ksiąg publicznych koronnych podać i upisać przykazujemy i pozwalamy. Dan przy rewizji generalnej wojskowej w Grodnie dnia dwudziestego jan. men. tysiąc pięćsetnego pięćdziesiątego dziewiątego roku.

Zygmunt August, król Pol.

Z woli najaśniejszego monarchy polskiego ten dowód podpisujemy

Jan Konarski, archyd. krakowski

P. koronny Ostrorog, s. k. w.w. m.

ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – № 214. Копія кінця XIX ст.

о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко (Київ)

СПРАВИ ПРО ДАНИЛА АПОСТОЛА У ФОНДАХ РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ В САНКТ-ПЕТЕРБУРЗІ

Архіви Російської Федерації завжди були потужним і важливим джерельним ресурсом для українських істориків. Російський державний історичний архів (РДІА) у Санкт-Петербурзі у новій та розкішній будівлі на Заневському проспекті, 36, загалом є справжньою скарбницею для дослідників, які спеціалізуються на студіях передусім “довгого” XIX ст. Тому з огляду, власне, на цю часову прерогативу, за обсягом та змістовою наповнюваністю джерел із козацько-гетьманської доби він, звісно, аж ніяк не може конкурувати, приміром, із матеріалами Російського державного архіву давніх актів (РДАДА) та інших московських архівів. Проте навіть у його фондах та колекціях можна виявити окремі доволі цікаві справи, які стосуються персоналій, подій та фактів з української історії доби Гетьманщини XVIII ст., й зокрема ті, що за хронологією охоплюють порівняно короткий, але знаковий період гетьманування Данила Апостола (1727–1734). Серед новочасних дослідників, які на рівні архівної евристики здійснили оглядову розвідку в цьому напрямку, в першу чергу родинної біографії гетьмана, першість належить полтавській дослідниці Оксані Коваленко¹.

¹ *Коваленко О.* Документи з історії родини Апостолів у Російському державному історичному архіві у м. Санкт-Петербурзі // Гетьман Данило Апостол, його роль і місце в історії України: Матеріали наукових читань (Полтава – Великі Сорочинці, 4 лютого 2005 року). – Полтава, 2005. – С. 64–66.

РДІА у Санкт-Петербурзі в основному зберігає у своїх фондах матеріали вищих державних установ Російської імперії з часу проведення “міністерських” реформ початку ХІХ ст. Однак трапляються документи, пов’язані з історією управління Гетьманщиною з боку центральної імператорської влади, взаємовідносинами гетьманської влади з духовенством у козацькому Гетьманаті ХVІІІ ст., що є показником загальної етноконфесійної культури. Зокрема, серед матеріалів іменних указів Сенату із 1727 до 1730 рр. з давнього фонду “Правительствующего Сената”, тепер № фонду 1329 під назвою “Именные указы и «высочайшие» повеления Сенату (коллекция)” із колишньої архівної секції – Архіву внутрішньої політики, культури і побуту, що так називалася у 1934–1936 рр., зберігається оригінальний указ – маніфест імператриці Катерини І від 8 лютого 1725 р. Вирок, винесений представникам генеральної старшини, що насмілилися скласти чолобитну Петру І про зловживання і скасування Малоросійської колегії, який передбачав заслання до Сибіру та конфіскацію майна, було замінено на “водворение”, тобто примусове проживання в Санкт-Петербурзі. Йдеться тут також і про безпосередню активну участь Д. Апостола у підготовці цих “Коломацьких чолобитних” за часів наказного гетьмана Павла Полуботка. Наказано, зокрема “мирогородкомꙋ полковнику Апостолу, на которого от малороссийского народа в обидах челобитья хотя и не явилось, однако жь онъ, бꙋдꙋчи въ полках на Коломаке в челобитной, присланной к нему от старшинꙋ, многое пере-правиль и нꙋкоторые пꙋнкты прибавиль, и приложилъ самъ рꙋкꙋ, другихъ полковниковꙋ і полковую старшинꙋ прикладывать заставлявалъ; жить такожъ де в Санктъ Питербурхѣ безъсꙋздно, зъ женою и зъ дѣтми”².

Інший іменний “высочайший указ” Петра ІІ з підписами впливових “верховників” – членів Верховної таємної ради О. Меншикова, Ф. Апраксина, Г. Головкина, Д. Голіцина, а також В. Степанова від 20 червня 1727 р. постановив про відновлення права “в Малой Россіи Гетману и генеральной старшинѣ быть и содержать ихъ по трактатꙋ Гетмана Богдана Хмельницкого, а гетманом учинить миргородского полковника Апостола, и для того послать в Малꙋю Россію дѣйствительного статского совѣтника Ѳедора Наꙋмова и с нимъ Ега императорского величества к малороссийскомꙋ народꙋ грамотꙋ, в которой написать, что Его императорское величество, м[илосе]рдꙋя о народѣ малороссийскомꙋ, повелѣлъ имѣ Гетмана обратъ по прежнему обыкновенію, и по трактату Гетмана Богдана Хмельницкого вольными голосами, кого изъ малороссийскаго народа”³. Гадяцький ключ, яким до цього часу володів князь О. Д. Меншиков, з усіма прибутками відтепер повертався назад до приналежності гетьмана, а замість цих володінь генералісимуму і рейхсмаршалові велено дати інші вотчини в Гетьманщині, а саме місто Короп і Шептаківську волость у Стародубському полку⁴.

В архівній папці під назвою “Именные секретные указы по малороссийской экспедиции с 1730 по 1745 г.” міститься указ імператриці Анни Іоанівни з Москви тодішньому російському резидентові та міністру в Гетьманщині князю Олексію

² Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 1329: Именные указы и “высочайшие” повеления Сенату (коллекция). – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 21.

³ Там само. – Спр. 31. – Арк. 71. Коротко про місію Ф. В. Наумова та його суперечки з гетьманом на матеріалах РДАДА див. також: *Пришляк В.* Козацький Гетьманат часів Данила Апостола: протиріччя між гетьманською та імперською системами влади // Соціум: Альманах соціальної історії. – К., 2010. – Вип. 9. – С. 161–162.

⁴ РДІА. – Ф. 1329. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 73–73 зв. Для порівняння див.: Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 51: Генеральна військова канцелярія. – Оп. 3. – Спр. 1380. – Арк. 24 зв.

Шаховському від 9 грудня 1730 р. з підписами канцлера графа Г. Головкина, А. Остермана і П. Курбатова за чолобитною представника полковницької опозиції колишнього переяславського полковника, серба з походження, Василя Танського “о непорядочных от гетманомъ Апостолом поступках”, а саме: призначення “на вакантные мѣста в сотники незаслуженных молодыхъ”, а також своїх родичів, заволодіння гетьманом маєтностями, що належать до уряду переяславському полковнику, обтяження полкової та сотенної старшини, яка кожного разу за наказом гетьмана постійно повинна від’їжджати, як доповідав В. Танський, без діла до Глухова, “от чего оные люди разоряются, а нѣкоторые и живота лишились” та інші проступки⁵. Далекосяжні амбіції опозиційного полковника, як відомо, зводились до більш конкретних намагань, а саме “о бытии ему, Танскому, в кандидаты на гетманское мѣсто”⁶.

Указ Анни Іоанівни О. Шаховському від 31 грудня того ж 1730 р. стосувався віддання на відкуп індукти – ввізного, імпортного мита, що традиційно збиралося з купців за привезені товари до Гетьманщини, ніжинським купцям Шереметцовим, на яких неодноразово нарікав гетьман, або ж посвояченому з козацькою старшиною Гаврилові Владиславичу Рагузинському – племінникові Сави Владиславича Рагузинського із Санкт-Петербурга, іллірійського графа, родом з Боснії, неогоціанта і дипломата, який проводив торговельні й фінансові операції в країнах Близького Сходу, Італії, в Україні та Росії і як агент виконував політичні доручення російського уряду на Балканах, – обумовивши, “что малоросійского народу в купечествѣ обращается самое малое число, но болеѣ торгуютъ греки, турки и жидаы”⁷.

В інших указах Анни Іоанівни генерал-лейтенантові О. Шаховському йшлося про визначення в 1733 р. платні зі згаданої індукти “обретающимся на Украинѣ части мекленбургского войска”⁸, про хворобу гетьмана Д. Апостола та про його смерть 17 січня 1734 р., про запобіжні заходи, щоби згідно з інструкцією “з осторожностью без шпѣщения присматривая при томъ на поступки тамошняго малоросійского народа накрѣпко”, про заснування Правління гетьманського уряду із шести персон із обов’язковим застереженням того, “чтоб какой шатости в малоросійскомъ народе под нынешней часъ не произошло”, інші укази стосовно різних справ, у тому числі про повернення земель, неправильно розданих раніше гетьманом Апостолом⁹. Трохи перелякана смертю гетьмана, верховна російська влада, як видно з указу Анни Іоанівни, адресованого з Колегії іноземних справ, полковникам Радіщеву, Кікіну та підполковнику Синявіну, особливо наголошувала “смотрѣть тамъ накрѣпко, дабы никакихъ смятеній или другихъ противностей не произошло, а особливо за старшиною и за всеѣмъ малоросійскимъ народомъ”¹⁰. О. Шаховський як досвідчений адміністратор,

⁵ РДА. – Ф. 1329. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 1–2 зв.

⁶ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУВ. ІР). – Ф. II: Історичні матеріали. – № 1600. – Арк. 8; № 1812. – Арк. 305; Ковальчук О. Боротьба Данила Апостола з полковницькою опозицією // Старожитності. – 1995. – Ч. 5–6 (72–73). – С. 6–7.

⁷ РДА. – Ф. 1329. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 3–4. Деякі уточнення у біографії клану Рагузинських див.: Андросов С. О. Матеріали к біографії графа Савви Владиславича и его родственников // Труды Государственного Эрмитажа. – СПб., 2009. – Т. XLVII (47): Петровское время в лицах – 2009: К 300-летию Полтавской битвы (1709–2009): Матер. науч. конф. – С. 34–41. Копію попередніх указів Петра II гетьманові Д. Апостолу і підданам “об отдаче индуктного отпуска в Малой России с 1730 г. Гаврилу Владиславичу” див.: НБУВ.ІР. – Ф. VIII: Київський університет Св. Володимира. – № 1462/117. – Арк. 1–2.

⁸ РДА. – Ф. 1329. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 29 а.

⁹ Там само. – Арк. 30–31 зв., 34–35 зв., 37, 38–40 зв., 65–70.

¹⁰ Там само. – Арк. 32 зв.

оскільки був резидентом при гетьмані у 1729–1731 рр., тепер виконував спеціальне доручення в Гетьманщині, що зводилось головним чином до того, щоби пильно стежити за настроями козацької старшини і не допустити виборів нового гетьмана¹¹. “Секретнейший” указ Анни Іоанівни князю О. Шаховському від 31 січня 1734 р. стосувався вимоги віднайти українців від сватання та родичання зі “смолянками” – представниками смоленської шляхти, що була здебільшого білоруського походження, поляками та іншими закордонними жителями, водночас “побуждать их искусным образом приводит в свойство с великороссийскими і сиє содержат секретно”¹². Відомо, що всі три сини Апостола – Іван, Петро і Павло (у другому шлюбі 1733 р.) були одружені на представницях саме смоленської шляхти з відомих родин Корсаків, Храповицьких та Енгельгардтів¹³, що вважалося загалом доволі престижним та вигідним для козацької старшини Гетьманщини. Формуляр грамоти імператриці вдові гетьмана Уляні Апостол, з батьківського дому – Іскрицькій, від 6 червня 1734 р. давав право на спадкове володіння землями, що належать вдові та дітям¹⁴.

Матеріали фонду 796: Канцелярія Синоду наочно показують, як майнові суперечки та іншого роду протиріччя стали каменем спотикання між гетьманом та чернігівським і новгород-сіверським єпископом Іродіоном Жураковським (1722–1733), з яким у гетьмана, особливо у 1729–1731 рр., загострився конфлікт. Розпочався чи, може, ще більше розгорівся він, ймовірно, з того моменту, коли 18 вересня 1729 р. гетьман листовно звернувся до єпископа з нагадуванням про підлеглисть усього духовництва цивільним судам у справах про майнові суперечності¹⁵. Відоме листування І. Жураковського і Д. Апостола із Синодом, де були виставлені взаємні обвинувачення: гетьман звинувачував єпископа у хабарництві, привласненні чужих земель, млинів, угідь, переслідуванні парафіян з метою здирництва; натомість єпископ жалівся на всілякі утиски (“притеснения”) з боку гетьмана¹⁶. У 1730 р. гетьман звертався до Синоду зі скаргою на єпископа, який не тільки обмовив з приводу шлюбу і родини бунчукового товарища Стародубського полку Григорія Скорупу¹⁷, але й відмовився повінчати його доньку із племінником гетьмана по лінії дружини, військовим канцеляристом Петром Іскрицьким¹⁸. Святіший Синод ухвалив 20 листопада 1730 р., що “поносительство и злословие епископомъ дома Скоруппы уничтожить, брак Искрицкого съ дочерью Скоруппы благословить”¹⁹. Інша справа з 1730 р. розглядала прохання

¹¹ Пичета В. Князь А. И. Шаховской и вопрос об управлении Малороссией // Украинская жизнь. – 1916. – № 10–11. – С. 43–47.

¹² РДІА. – Ф. 1329. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 41–41 зв.

¹³ Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества XVIII–XVIII вв. Апостолы // Русский архив. – 1875. – № 1. – С. 94–95; Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – К., 1908. – Т. I: А–Д. – С. 7–8.

¹⁴ РДІА. – Ф. 1329. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 36 зв.

¹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 503. – Арк. 12–15.

¹⁶ РДІА. – Ф. 796: Канцелярія Синода (1721–1918). – Оп. 11 (т. 10). – Спр. 31. – Арк. 1, 5–7, 13, 14, 22–23, 28, 33–35, 36–56, 78–79, 140–142, 166–168.

¹⁷ НБУВ.ІР. – Ф. I: Збірка О. Лазаревського. – № 57480 (Лаз. 43). – Арк. 2 (лист Уляні Апостол до Григорія Скорупи).

¹⁸ РДІА. – Ф. 796. – Оп. 11 (т. 10). – Спр. 444. – Арк. 1–1 зв., 702–704. Про військового канцеляриста, а з 1732 р. – бунчукового товарища Петра Іскрицького див.: ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 1176. – Арк. 79; Спр. 18700. – Арк. 60; НБУВ.ІР. – Ф. I. – № 57480 (Лаз. 43). – Арк. 104–106.

¹⁹ РДІА. – Ф. 796. – Оп. 11 (т. 10). – Спр. 444. – Арк. 703. Два картони нерозібраних справ козацько-старшинської родини Скоруп зі Стародубського полку зберігаються нині в Науково-історичному архіві Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук (Ф. 231: Сулими и Скоруппы (1627–1794 гг.)).

значкового товариша Ніжинського полку Василя Григораша про повернення несправедливо відібраних у нього чернігівським єпископом Іродіоном пожитків (“з винокурного Нїшего заводу вина его 48 куф, да соли 40 кулей, так же посуди и скота”) і про володіння хутором із гуральнею – так, як було раніше²⁰. “Грунтові” справи залишилися в полі зору гетьмана стосовно недоброзичливого і конфліктного єпископа також і в березні 1731 р.²¹. Самого ж чернігівського єпископа, як відомо, згодом засудили, згідно з вироком, “за неправильное отлучение некоторых людей от церкви”²².

Отож, навіть ці фрагментарні матеріали одного зі зразкових “пітерських” архівів дозволяють піддати історичній реконструкції окремі маловивчені сюжети, що розкривають роль та місце української автономії на рівні центр – периферія в інтеграційній моделі новопосталої Російської імперії, питання самодержавного та гетьманського управління, полковницької та церковної опозиції, повсякденних практик в історії козацького Гетьманату за правління Данила Апостола – такої собі “короткої передишки” часів першого ліквідаційного періоду, коли давні права та вольності редагувалися виключно якраз у Санкт-Петербурзі.

Володимир Пришляк (Луцьк)

²⁰ РДДА. – Ф. 796. – Оп. 11 (т. 10). – Спр. 444. – Арк. 703; Спр. 226. – Арк. 21.

²¹ Бібліотека ПАН у Кракові, відділ рукописів. – Kol. M. Hożkowskiego. – № 266. – Арк. 28 зв.–29; опубл.: *Мицик Ю.* З нових джерел до історії церковного володіння на Чернігівщині XVII–XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1–2 (13–14). – Док. № 17. – С. 112–113.

²² Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего синода. – СПб., 1901. – Т. X: 1730 г. – С. VII.

УХВАЛА КАМ'ЯНЕЦЬКОГО МІСЬКОГО УРЯДУ ВІД 21 ТРАВНЯ 1734 РОКУ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ МІЖ БРАТСТВОМ ЦЕРКВИ СЯТОГО МИКОЛАЯ ТА МАЛЯРЕМ ІВАНОМ КАМІНСЬКИМ ПРО ЗАВЕРШЕННЯ КОМПЛЕКСУ ІКОН

Джерельний аспект історії українського мистецтва й далі недостатньо привертає увагу дослідників, внаслідок чого нерідко надто скромно задокументованими є важливі сторони мистецького процесу, особливо ті, що мало, а то й зовсім не відображають автентичні пам'ятки, відомості про які відкладалися виключно в писемних матеріалах. Писемні перекази набирають також особливого значення для тих регіонів, спадщина яких майже втрачена.

З усіх цих міркувань унікальним джерелом є розшукана серед актових матеріалів Кам'янець-Подільського міського уряду датована 21 травня 1734 р. ухвала в судовому процесі між братством кам'янецької міської церкви святого Миколая та місцевим малярем Іваном¹ Камінським² про умови завершення розпочатої за до-

¹ В оригіналі – Ян. Міський писар “звично” вписав ім'я українського митця у польській версії, що за відсутності інших докладніших відомостей у поодинокі архівні записи нерідко унеможливило встановлення справжньої культурно-історичної належності особи. Про подібну практику міського діловодства XVIII ст. на матеріалах волинського містечка Матієва (тепер селище Луків Турійського р-ну Волинської обл.) див.: *Александрович В.* Малярі та різьбарі Лукова (Матієва) у XVIII столітті // Волинська ікона: дослідження та реставрація: Матер. XIV Міжнар. наук. конфер.: (Луцьк, 29–30 жовтня 2007 р.). – Луцьк, 2007. – С. 26.

² У дотеперішній літературі не зафіксований. Див.: *Жолтовський П. М.* Словник художників, що працювали на Україні в XIV–XVIII ст. // *Жолтовський П. М.* Художнє життя на